

KALKOLİTİK ÇAĞ METALÜRJİSİNİN DORUK NOKTASINDAKİ VARNA NEKROPOLÜ

[VARNA NECROPOLIS ON THE PEAK OF THE CHALCOLITHIC AGE METALLURGY]

Halime Hüryılmaz*

Abstract

The Varna Necropolis, which was mentioned in the archaeological literature since 1972, lies 4 km. to the west of the city bearing the same name and 400 m. away from the northern shores of Lake Varna. The distinguished finds from the cemetery provided the recognition of Europe's oldest gold objects, dating back to the Chalcolithic Age. The most characteristic features of the cemetery are based on the information about burial customs and rich grave goods left to the sides of individuals or to the burial pits. The cemetery was excavated between 1972-1991 and beside *dorsal* and *hocker* positioned burials, symbolic tombs were also found, which are unknown from the Chalcolithic Age in southeast Europe.

The finds from the graves of women, men and children are diverse and represent 83 different types. These can be summarized as pottery vessels, flint tools, tools produced from different types of stones, copper tools and weapons, antler / bone objects and tools, gold objects and jewelry and ornaments from various minerals and molluscs. Since no traces of use-wear have been observed on most of the finds, it is suggested that the grave goods were specifically produced for the burials. The prestige goods among the finds that represent power and wealth remind the secular and spiritual powers of a ruler.

The gold and copper objects from Varna cemetery, which constitutes a basis for metalworking techniques used today, indicate the presence of an advanced metalworking center for such an early period. The treasure finds of Varna, which played an important role on the emergence of European civilisation, undoubtedly date back to much earlier periods compared to the materials known from Egypt and Mesopotamia.

Key Words: *Chalcolithic Age, Varna Necropolis, Graves, Metallurgy, Treasure Finds*

Giriş

Dünyanın en eski işlenmiş altın eserleriyle adından söz ettiren ve çeşitli ülkelerin önemli kültür merkezlerinde sergilenen Varna mezarlığının (*nekropolünün*)¹ buluntuları, Bulgaristan'ın Karadeniz sahilindeki Varna şehir merkezinin 4 kilometre batısında ve aynı isimle anılan gölün 400 metre kuzeyinde bulunmuştur (Resim 1). 1972 yılında R. Marinov tarafından kanal kazılması sırasında yeri tespit edilen mezarlıkta, önce M. Lazarov (1972-1976), daha sonra da I. Ivanov (1976-1991) yönetiminde sistemli kazılar yürütülmüştür.²

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara / TÜRKİYE. halimeh@hacettepe.edu.tr

¹ Arkeoloji literatürüne 1972 yılında Varna Nekropolü adıyla giren mezarlık, son yıllarda Varna I Nekropolü olarak anılmaktadır.

² Ivanov, 1974: 44-47; 1975: 1-17; 1978: 13-26; 1988a: 49-66.

Kadın, erkek ve çocuk olmak üzere, toplam 320 mezarın³ kazıldığı gömü alanında, insan iskeleti barındırmayan sembolik mezarlara da rastlanılmıştır.

Sayıları 3100'ü aşan ve toplam ağırlığı 6 kilogramın üzerinde olan Varna mezarlığının altın eserleri (Resim 2), Kalkolitik Çağ'a ait bütün dünyada bulunan ve insan eliyle işlenen altın eserlerden daha fazladır. Altın buluntulardan başka, mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılan bakır eşyalar 160'ın üzerinde, çakmaktaşıdan üretilen buluntular ise 230'u aşmaktadır (Resim 3). Süs eşyası bağlamında, *Dentalium* kabuklarından olanlar 12200'ün üzerinde olup, bunların bir kısmı işlenmemiştir. *Spondylus*'tan üretilenlerin miktarı yaklaşık 1100 adettir. Mezarlığın envanterinde kayıtlı olan pişmiş toprak kapların sayısı 650'yi aşmaktadır. Bu denli zengin buluntular sunan mezarlığın hangi yerleşime ait olduğu sorusu tam olarak yanıtlanamamakla birlikte, Bulgar meslektaşlarımız bugün Varna Gölü'nün suları altında kalan ve mezarlıkla aynı döneme ait 8 yerleşim birimini aday olarak göstermektedirler.

1. Mezar Türleri

Varna mezarlığında saptanan mezar türleri üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar: Ceset gömülü mezarlar, sembolik mezarlar ve ara kategorideki mezarlardır.

Ceset Gömülü Mezarlar: Bunlar kendi aralarında iki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruptaki mezarlarda, ceset sırt üstü düz yatırılmış (*dorsal*), ikinci gruptakilerde ise bacaklar karın kısmına doğru kıvrılarak (*hocker*) gömülmüştür. İlk gruptaki mezarların bazılarında iki, 102 numaralı mezarda ise üç bireyin cesedi açığa çıkartılmıştır. Ceset gömülü mezarlar arasında, kadınlara ait mezarların sayısı daha fazladır. İkinci gruptaki mezarlarda, bireylerin çoğu sağa ve birkaç örnekte ise sola dönük *hocker* pozisyonu saptanmıştır. Bunların arasında kadın mezarları, ekseriyeti teşkil etmektedir. Ceset gömülü mezarların buluntuları, genel olarak birbirine benzemektedir. Mezarların eşyalarını çakmaktaşı, bakır veya taş aletler, daha sık rastlanılan kaplar ve altından ya da başka materyalden üretilen birkaç buluntu temsil etmektedir. Bu grup dâhilindeki mezarlardan 43 numaralı olanı, ölü hediyelerinin çeşitliliği bakımından önem taşımaktadır. Mezarlığın merkezi kesiminde yer alan söz konusu mezar, 990 adet altın buluntu, yüzlerce boncuk, uzun çakmaktaşı bıçak, pişmiş toprak kaplar, bakır baltalar, masif bilezikler ve üst düzey hâkimiyetin işareti olan altın asa ile dikkati çekmektedir. Yaklaşık 40-50 yaşlarında olduğu tahmin edilen erkek bireyin, cesedinin yanında ele geçirilen altın *phallus* biçimli nesnenin, sağlığında elbisesine takılı taşıdığı sanılmaktadır.

Sembolik Mezarlar: Bu tür mezarlarda ceset bulunmamaktadır. "Kenotaf Mezarlar" şeklinde de tanımlanan mezarların, yok olan ya da uzakta ölen bireyler için yapıldıkları öngörülmektedir. Sembolik mezarlar, içlerinde ele geçirilen buluntulara göre 4 gruba ayrılmaktadır.

- 1- Zengin ölü hediye mezarlar: Bunlar 1, 4 ve 36 numaralı mezarlardır. Söz konusu mezarların envanterini genel olarak asalar, silâhlar ve iş aletleri belirlemektedir. Yapılan sayıma göre 1 numaralı erkek mezarının altın eşya sayısı 217 adettir. 4

³ Leusch ve diğ., 2015: 353.

numaralı erkek mezarının içindeki envanteri, adeta mezara düz yatırılmış bir cesedin vaziyeti dikkate alınarak yerleştirilmiştir. Ölü hediyeleri arasında yer alan altın eser sayısı 348 adettir. Mezar kontekstini altın pektoral, asa işlevli sapı altın kaplamalı olan balta, altın masif bilezikler, süs eşyaları ve aplikler, altın boyalı geometrik motifli kaplar oluşturmaktadır. Diğer buluntular arasında bakır ve taş aletler, farklı minerallerden boncuklar, geyik boynuzundan balta, kemik idol ve *Dentalium* kabukları yer almaktadır. 36 numaralı sembolik mezarda altın eşya sayısı 857 adet olup, kayda değer eşyalar arasında boğa biçimli iki aplik, orağı anımsatan iki nesne, biri çekiç başlı iki asa, bir *diadem*, aşık kemiği biçimli bir *astragal* (Resim 4), masif bilezikler ve muhtelif çapta halkalar sayılabilir.

- 2- Pişmiş toprak masklı mezarlar: Mezarlık alanında birbirlerine yakın olan ve içlerinde insan yüzü şeklinde biçimlendirilen maskları barındıran kadın mezarları 2, 3 ve 15 numaralı olanlardır. Maskların üzerine yerleştirilen altın eşyalar insan yüzündeki alnı, gözleri, ağızı ve kulakları sembolize etmektedir. Alna takılan *diadem* üçgenimsi, gözleri vurgulayan levhalar kabarık, ağızı belirleyen levha dikdörtgenimsi ve kulakların yanındaki küpeler halka biçimlidir (Resim 5). Maskların alt bölümünde, neslin sürekliliği ile alâkalı ana tanrıça *amuletini* de kapsayan kolyeler bulunmaktadır. Bu grubun mezarlarında saça takılan iğneler ve ağırşaklar yer almaktadır.
- 3- Karışık tipte mezarlar: Erkek ve kadınlara ait olan bu tipteki mezarlar 26, 41, 54, 65 ve 97 numaralı olanlardır. Bunların ölü hediyeleri zengindir. 26 numaralı mezarda ele geçirilen altın boğa biçimli aplik, her ne kadar mezar No. 36'da bulunanlara benzese de, boynuzu daha kısadır. 41 numaralı mezarda altın süs eşyasının yanı sıra, mermerden yapılmış boynuz biçiminde olan bir *rhyton* ele geçirilmiştir. Bunun ağız kenarının altı kırmızı boyalı olup, içinden birkaç altın boncuk çıkartılmıştır. Altın aplik yönünden zengin sayılan 54 ve 65 numaralı mezarların yanı sıra, 97 numaralı mezarda rastlanılan boyun takısı altın spirallerden, bikonik biçimli kuvars ve halka şeklinde olan diğer mineral boncuklardan oluşmaktadır. Aynı mezarda, altın levhadan işlenen bir bilezik ve uçları açık kalan halkalardan başka, yabandomuzuna ait defans dişleri de bulunmuştur.
- 4- Nispeten fakir mezarlar: Bu tür mezarlarda, normal ölçülerde bir cesedin çevresine dizilmiş gibi görünen eşyalar, daha fakir bir görünüm vermektedir.

Ara Kategorideki Mezarlar: Bunlar en derinde yer alan mezarlardır. Mezar envanterleri az ve iskelet kalıntıları ezilmiştir. İkinci gömü için de açıldıkları düşünülen ara kategorideki mezarlarda, kemik idoller dikkati çekmektedir.

Üç temel kategori dışında, Varna mezarlığında tahrip olmuş mezarlara, envantersiz mezar çukurlarına, ayrıca tek ve toplu buluntulara da rastlanılmıştır.

2. Mezar Buluntuları

Mezar envanteri bakımından çok çeşitlilik sunan mezarlığın buluntuları, 6 kategoride ele alınabilir.

- 1- Pişmiş toprak kaplar: Genel olarak bu kaplar kötü pişirilmiş ya da pişirilmeden bırakılmıştır. Bunların arasında ünik olan örnekler, altın tozu ile boyalı ve geometrik motiflerle bezelidir⁴.
- 2- Çakmaktaşı aletler: Bu serideki aletlerin çoğu dilgilere aittir. Birkaç örneğin uzunlukları 35 santimetrenin üzerindedir. Mezar No. 1’de bulunanların uzunlukları 6.4 – 44 santimetre arasında değişmektedir⁵. Aletlerin çok azında kullanım izleri belirgindir.
- 3- Taş iş aletleri: Çok azında kullanım izleri saptanan taş baltaların biçimleri, Kalkolitik Çağ için tipik olup, sayıları 50’nin üzerindedir. Çekiç-balta olarak tanımlanan 9 örneğin biçimleri, bakır baltalara benzerlik göstermektedir. Keskiler ve ezme taşlarının sayıları nispeten azdır⁶.
- 4- Bakır aletler, silâhlar ve süs eşyası: Buluntular arasında birer örnekle sınırlı kalan mezar No. 43’ün ve 97’nin mızrak uçları⁷, şimdilik Kalkolitik Çağa ait güneydoğu Avrupa’nın, sap uçları kıvrık ve saplanan uçları yaprak şeklinde olan ilk örneklerindedir. Kimi balta, çekiç ve keskinlerin karakteristik özellikleri, Varna yöresinde bu aletleri üreten bir atölyenin bulunduğunu düşündürmüştür⁸. Süs eşyası niteliğinde olan bakır halkalar ve bileziklerin yanı sıra, cesetlerin dişlerine yakın bulunan ufak halkaların işlevleri belirsizdir.
- 5- Boynuz ve kemik buluntular: Bunların hammaddeleri geyik ve sığır boynuzlarına dayanmaktadır. 30 adet kanca, geyik boynuzundan imal edilmiştir. Başa takılan saç iğnelerinin sayısı daha azdır. Özel bir grubu oluşturan ve sığıra ait alın kemiklerinden yapılan hafif kıvrık görünümlü idoller, sadece sembolik mezarlarda ele geçirilmiştir. Bunların yanı sıra, üzerlerinde işçilik izi taşıyan hayvan dişler de tespit edilmiştir⁹.
- 6- Altın eşyalar: Mezarlığın buluntu topluluğu arasında, ilk sırayı altın eşyalar almaktadır. Bunların bir bölümü saf altındır. Diğerlerinin içlerindeki altının avarı 22 civarında, ya da daha düşüktür (12 ayarda). Gümüş ve bakır oranına göre, renk değiştiren altın buluntularda platin, nikel, kalay, antimon gibi farklı elementlerin mikro karışımları da söz konusudur. Şimdiye kadar kazılan mezarlar arasında, 65 mezarda 38 tipte altın buluntuya rastlanılmıştır. Bunlardan bazıları üniktir. Altın eserlerin çoğunda kullanım izleri bulunmamaktadır. Geniş bir spektrum sunan altın eşyaları boncuklar, boğa biçimli ve boğa boynuzları şeklinde olan aplikler, yüzükler, bilezikler, pektoraller, *diademler*, yuvarlak biçimli delikli aplikler, orak biçimli nesnelere (*bumerang*), asa saplarına geçirilen silindirik borular, ay ve trapez biçimli delikli nesnelere temsil etmektedir. Mezar No. 43’te açığa çıkartılan *phallus* biçimli bir obje ile, 36 numaralı sembolik mezarda ele geçirilen altın *astragal*, tek örnek olarak kalmaktadır¹⁰.

⁴ Georgiev, 1988: 47, Abb. 19; Lichardus, 1988: 105, Abb. 57.

⁵ Ivanov, 1988b: 186, Abb. 113.

⁶ Ivanov, 1988a: 60.

⁷ Ivanov, 1988b: 202, Abb. 125 (Kat. No.14/23, Uz. 31,0 cm); 206, (Kat. No. 16/8, Uz. 26,1 cm).

⁸ Ivanov, 1988a: 60.

⁹ Ivanov, 1988a: 62.

¹⁰ Ivanov, 1988a: 58, 60; 1988b: 197, 201; Lichardus, 1988: 95; Leusch ve diğ., 2015: 357, Fig. 3a.

- 7- Farklı minerallerden buluntular: Çoğu boncuklara aittir. Bunların hammaddeleri kuvars, serpantin, muhtemelen beyaz ve sarı kaolin, malakit ve nefrittir¹¹. Volkanik cam olarak bilinen, mezar No. 41'e ait trapez biçimli kesiti olan obsidyen dilginin¹² menşei, Ege denizindeki Melos adası ile ilişkilendirilmektedir.
- 8- Ege ve Akdeniz kökenli yumuşakça kabuklarından süs eşyası: Bunlar *Dentalium* ve *Spondylus* kabuklarından imal edilen boncuklara ve bileziklere aittir¹³. *Dentalium* kabuklarının bir kısmı işlenmemiştir. *Gastropoda* sınıfında tasnif edilen salyangoz kabukları, anılan iki türe kıyasla daha azdır.

Yukarıda özetlenen mezar buluntularının çoğunda kullanım izlerinin belirlenmemiş olması, bunların gömme gelenekleri doğrultusunda ritüel amaçlarla üretildiklerini düşündürmektedir. Mezar eşyaları arasında yer alan ve yüksek düzeyde yöneticiye ait asa ve diğer prestij malları, dünyevî ve ruhanî yetkileri çağrıştırmaktadır. Böyle bir ayırım, çeşitli mezarların ölü hediyelerinin karşılaştırılmasından da anlaşılmaktadır.

3. Maden Yatakları ve Metal İşçiliği

Varna mezarlığının altın ve bakır eserlerinin hammadde kökeni konusunda, karşılaştırmalı incelemeler¹⁴ günümüzde halâ eksik kalmasına karşın, bu değerli metallerin yatakları için Eski Balkan Dağı'nın altın taşıyan nehirleri (Luda Kamçiya ırmağının yukarı kesimi, Yantra nehrinin yan kolları); Sredna Gora Dağı'nın akarsuları (Tunca nehri ve bunun kolları) ve Istranca-Sakar Dağları'ndaki ırmaklar (Levçenska ve Velika) ve anılan dağlar aday görünmektedir. Kimi araştırmacılar, söz konusu akarsuların sayısını, diğer altın taşıyıcı nehirlerle de arttırmaktadırlar¹⁵. Bunlar arasında güneybatı Bulgaristan'da Struma nehri ve yan kolu olan Dragoviştitsa, ülkenin kuzeybatı kesiminde ise Ogosta ve İskir nehrinin yukarı bölümü, Sredna Gora'nın merkezi kesiminde - Topolnitsa ve Luda Yana ırmakları, Stara Zagora ilinde Radnevo ve Topolovgrad arasında yer alan Polski köyü çevresindeki akarsular anılabilir. Yakın zamanlarda Varna mezarlığının bazı altın eserlerinin menşei konusunda yapılan analizler¹⁶, farklı maden yataklarına işaret etse de, yukarıda tanımlanan bölgeleri (Resim 6) doğrular niteliktedir.

Altının soğuk olduğu durumda, serbest dövme tekniği ile levha ve tel şekline getirilen ve dönemi için kıymetli sayılan bu metal, daha sonra kesilerek, delinerek, düzleştirilerek ve mekanik işlemlere tâbi tutularak, buluntulara son şekilleri verilmiştir. Döküme dayanan buluntular daha fazla deneyim gerektirdiğinden, üretilmesi düşünülen eşyanın ön figürasyonu elde edilmiştir. Bundan sonra üretilmesi plânlanan eşyaya plastik ve mekanik çalışma tatbik edilmiştir. Mezarlığın buluntuları arasında, biçim bakımından daha komplike görünen ve farklı işçilik çeşitleri gerektiren eserler de mevcuttur. Bunların işçiliği daha fazla miktarda altın gerektirdiğinden, dönemin metal işleyen ustaları özel fırınlarda 1100° C üzerinde altını eriterek, önceden hazırlanan kalıplara dökülmesini sağlamışlardır. Mezar buluntularında

¹¹ Ivanov, 1988a: 63; 1988b: 190, 191, 197, 200.

¹² Ivanov, 1988b: 199, (Kat. No. 13/9).

¹³ Ivanov, 1988b: Kat. No. 1/72, 2/23, 3/20, 4/31, 8/3, 10/2, 13/18, 14/31, 16/17 - 18.

¹⁴ Dimitrov, 2013: 53-80.

¹⁵ Dimitrov ve Stojećev, 2017: 23 ve ayrıntılı kaynakça için bkz.: aynı yayın, dipnot 17.

¹⁶ Leusch ve diğ., 2015: 354, Fig. 1; Dimitrov ve Stojećev, 2017: 23.

uygulanan teknikler dikkate alındığında, bunları üretenlerin önceden edinilen deneyimlere sahip oldukları öngörülebilir. Buluntular arasında aynı tipte ve ölçüde olan altın eserler (özellikle boncuklar), metalürji sektöründe çalışan ustaların seri imalâta geçtiklerine, yapım aşamasında aynı tür alet ve gereç kullandıklarına ve ilkel de olsa, önceden hazırlanan özel teknik teçhizatları devreye soktuklarına dayanak teşkil etmektedir. Şüphesiz Varna mezarlığının buluntuları arasında yer alan ve metal teknolojisinde işlev gören çekiç, keser, balta, çakmaktaşı dilgi ve keski türü buluntuların yanı sıra, bakır alet çeşitliliği de, bir anlamda burada prehistorik bir merkezin var olduğuna yeterli kanıt oluşturmaktadır.

Çeşitli buluntu toplulukları ile “Varna Kültürü” nün geniş çapta tanınmasını sağlayan mezarlığın göz alıcı eserleri dikkate alındığında, doğu Balkan Yarımadası’nda M.Ö. 5. bin yılında ileri teknoloji sürecine ulaşıldığını öngörmek, iddialı bir görüş olmasa gerektir. Bulgaristan’ın diğer tarihöncesi yerleşimlerinde ya da mezarlıklarında bulunan metal eserlere kıyasla, Varna mezarlığında bu denli altın ve bakır eserlere rastlanması, doğu Balkan Bölgesi’ndeki jeolojik şartların elverişli olması ve teknolojik açıdan tecrübeli ustaların Varna Gölü yöresinde üretim yapmalarıyla açıklanabilmektedir. 20. yüzyılın sonlarına doğru yapılan araştırmalar, Balkan Yarımadası’nda en az iki maden ocağının (Bulgaristan’da - Ai Bunar ve Sırbistan’da - Rudna Glava) M.Ö. 5. binde işletildiğini ortaya koymaktadır¹⁷.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Pek çok bilim insanına konu olan Varna mezarlığının özellikle madenî buluntuları, farklı zamanlarda yapılan analizlere göre, değişik zaman dilimlerine tarihlendirilmiştir¹⁸. Önerilen tarihler, yaklaşık M.Ö. 5. bin yılının ortalarına işaret etmektedir. Bölgesel olarak gelişmiş bir metalürjinin delillerini ve metallere hükmeden ustaların becerilerini ortaya koyan Varna mezarlığının gerek madenî buluntuları, gerekse çeşitli minerallerden ya da yumuşakça kabuklarından üretilen süs eşyası, Varna Gölü çevresinin Kalkolitik Çağ’da yüksek düzeyde üretim yapabilecek koşullara sahip olduğunu göstermektedir. Bölgenin metal kaynaklarına yakın oluşu, dağlık kesimlerdeki akarsuların geçit vermesi ve fırtınalı günlerde Karadeniz’e açılacak tekneler için Varna Gölü kıyılarının korunaklı bulunması, ayrıca uzak bölgelerden taşınacak ticarete dayalı malların stoklanması ve dağıtımını gibi parametreler, kuşkusuz bu yörede çok erken bir dönemde metalürjik faaliyetlerin doruk noktasına ulaşma nedenlerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Zengin alet çeşitliliği, bakır ve altın buluntuların diğer yerleşimlerden bilinmemesi ve ünik kaplarda altın tozunun dekoratif amaçlı kullanılması¹⁹, bölgede teknolojik anlamda üst düzeyde olan insanların varlığını kabul etmemize dayanak oluşturmaktadır. 43 numaralı mezarın buluntuları arasında yer alan bazı akik boncukların üzerinde saptanan 37 *faset* ve iki yan kenarlardakiler de dâhil edildiğinde, *faset* sayısının 39’a yükselmesi, oldukça anlamlıdır. Mekanik işçiliğe dayanan bu teknolojinin, daha geç tarihli Mısır’daki 16 *fasetli* örneklerle kıyasla, çok erken bir dönemde uygulanmış olması, yüksek bir bilgi birikimi ile alâkalı olup, *fasetli* işleme tekniğinin ortaya çıkış dönemi için de fikir

¹⁷ Černych, 1978; Jovanović, 1982; Dimitrov ve Stojčev, 2017: 22.

¹⁸ Mutlak tarihler için bkz.: Chapman ve diğ., 2006; Higham ve diğ., 2007 [M.Ö. 4550-4450]; Krauß ve diğ., 2014 [yaklaşık M.Ö. 4650-4390]; Leusch ve diğ., 2015 [M.Ö. 4550-4450].

¹⁹ Varna Nekropolü dışında altın dekorasyonlu örnekler, Bulgaristan’ın Vratsa iline bağlı Krivodol şehri yakınındaki yerleşimden de bilinmektedir.

vermektedir. İlgi çeken bir diğer husus da, farklı tiplerdeki boncuk üretiminde seri üretime geçilmiş olmasıdır. Mezarlığın çakmaktaşı buluntuları arasında 44 santimetrelik uzunluğu ile ayrıcalıklı olan ve kullanım açısından zor görünen bıçak işlevli buluntu, üretim aşamasındaki başarının göstergesi olsa gerektir. Benzeri olmayan, mezar No. 4'te açığa çıkartılan bakır balta ise yay biçimli gövdesi, yassı ve üçgenimsi ense ve diğer ucunun ince ve sivri oluşuyla, iş aleti statüsünde kullanımından çok, prestij ve kudretin sembolü olarak üretilmiş olması ihtimal dahilinde değerlendirilmektedir. Koyun veya kuzunun aşık kemiğine benzerlik gösteren 36 numaralı mezarın altın *astragalı*, Kalkolitik Çağ'dan günümüze ulaşan tek örnek olarak bilinmektedir. Daha geç dönemlerde ve farklı coğrafi bölgelerde, çeşitli oyunlarda zar olarak kullanılan ve kısmet ile ilişkilendirilen *astragal*lar dikkate alınmadığı durumda, Varna mezarlığındaki örneği kültle ilişkili görmek ya da tek örnek olması nedeniyle, yörede hüküm süren hükümdarın özel eşyası yönünde değerlendirmek mümkündür. Hükümdarlık veya ruhanî anlamlı asaların ve ritüel aletlerin, yönetimin belirleyici unsurları oldukları kabul edildiği taktirde, Varna mezarlığı civarında yaşamış olan hükümdarların beklenmesi çok şaşırtıcı olmaması gerekmektedir. Mezar kontektleri ayrıntılı incelendiğinde, her şeyden önce fakir ve zengin mezarlar arasında gözle görülür farklar belirginleşmektedir. Zengin buluntular içeren mezarların % 5 oranının altında kalması ve çeşitli gömme geleneklerinin uygulanmış olması, Varna Gölü kıyılarının çeşitli kavimlere mensup insanlar tarafından geçici süre veya devamlı yerleşenlerin ticari ve üretim merkezi durumunu da gündeme taşımaktadır. Bu hususlar uzun süre arkeoloji dünyasında tartışılacak gibi görünse bile, mezarlıkta saptanan sembolik mezarların kıymetli eşyaları, yönetici ve ruhanî fonksiyonları sembolize etmenin yanı sıra, mezar kontektlerindeki altın buluntuların, Mezopotamya'dan ve Mısır'dan bilinenlere göre, çok daha eski tarihlere uzanması ve günümüzdeki metallerin işlenmesinde uygulanan tekniklere temel oluşturması ekseninde, Varna mezarlığının hazine niteliğindeki buluntuları, Avrupa uygarlığının doğuşunda etkin rol oynadığı konusundaki gerçeği, bugün de değiştirmemektedir.

Resimler Listesi

Resim 1. Bulgaristan'da Varna mezarlığının (Varna I) konumu.

Resim 2. Varna mezarlarına ait altın buluntular (soldan sağa doğru: Mezar No. 43, 4 ve 36)
(Leusch ve diğ. 2015, Fig. 2).

Resim 3. Varna, mezar No. 4'ün bakır ve çakmaktaşı aletleri (Ivanov 1988a, Abb. 22).

Resim 4. Varna, mezar No. 36'nın altın buluntuları (Marazov 1988, Abb. 36).

Resim 5. Varna, mezar No. 3. Masklı sembolik mezarın görünümü (Marazov 1988, Abb. 40).

Resim 6. Balkan Yarımadası'nda bakır, altın ve çakmaktaşı yataklarının bulunduğu bölgeler (Leusch ve diğ. 2015, Fig. 1).

KAYNAKÇA

ČERNYCH, E. (1978). Aibunar - a Balkan copper mine of the fourth millennium BC (Investigations of the years 1971, 1972 and 1974). *Proceedings of the Prehistoric Society* 44: 203-217.

CHAPMAN, J., HIGHAM, T., SLAVCHEV, V., GAYDARSKA, B., HONCH, N. (2006). The social context of the emergence, development and abandonment of the Varna cemetery, Bulgaria. *European Journal Archaeology* 9 (2-3): 159-183.

DIMITROV, K. (2013). Technological development of the old working techniques in Varna. H. Angelova - M. Özdoğan (eds.), *Where are the Sites ? Research, Protection and Management of Cultural Heritage. International Conference in Ahtopol, 5-8 December 2013*, Sozopol, 53-80.

DIMITROV, K., ve Stojčev, R. (2017). Der Ostbalkanraum als Metall- und Rohstoffquelle von der Vorgeschichte bis zur Antike. S. Haag - Ch. Popov - B. Horejs - S. Alexandrov - G. Plattner (Hrsg.), *Das erste Gold. Ada Tepe: Das älteste Goldbergwerk Europas. Ausstellungskatalog der Sonderausstellung im KHM Wien, 7 März - 25 Juni 2017*, Wien, 21-27.

GEORGIEV, G. I. (1988). Die Kupferzeit (Karanovo V und Karanovo VI) in Bulgarien. A. Fol - J. Lichardus (Hrsg.), *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, 27-48. Dillingen/Saar: Krüger Druck+Verlag.

HIGHAM, T., CHAPMAN, J., SLAVCHEV, V., GAYDARSKA, B., HONCH, N., YORDANOV, Y. (2007). New perspectives on the Varna cemetery (Bulgaria) – AMS dates and social implications. *Antiquity* 81: 640-654.

IVANOV, I. (1974). Eneolitniyat Nekropol pri Varna. *Muzei i Pamatnitsi na Kulturata*, (2-3): 44-47.

IVANOV, I. (1975). Razkopki na varnenkskiya eneoliten nekropol prez 1972 godina. *İzvestiya na Narodniya Muzey Varna*, 11: 1-17.

IVANOV, I. (1978). *Sakrovištata na Varnenskiya Kalkoliten Nekropol*. Sofia.

IVANOV, I. (1988a). Die Ausgrabungen des Gräberfeldes von Varna (1972-1986). A. Fol - J. Lichardus (Hrsg.), *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, 49-66. Dillingen/Saar: Krüger Druck+Verlag.

IVANOV, I. (1988b). Das Gräberfeld von Varna. Katalog der Ausstellung. A. Fol - J. Lichardus (Hrsg.), *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und*

die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation, 183-208. Dillingen/Saar: Krüger Druck+Verlag.

JOVANOVIĆ, B. (1982). *Rudna Glava. Najstarije rudarstvo bakra na Centralnom Balkanu*. Bor-Beograd.

KRAUß, R., ZÄUNER, S., PERNICKA, E. (2014). Statistical and antropological analysis of the Varna necropolis. H. Meller - R. Rische - E. Pernicka (eds.), *Metalle der Macht – Frühes Gold und Silber. Metals of Power – Early gold and silver* (2/2), 371-387. Halle (Saale): Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt-Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale).

LEUSCH, V., ARMBRUSTER, B., PERNICKA, E., VLADIMIR, S. (2015). On the Invention of Gold Metallurgy: The Gold Objects from the Varna I Cemetery (Bulgaria) – Technological Consequence and Inventive Creativity. *Cambridge Archaeological Journal* 25/1 : 357-376.

LICHARDUS, J. (1988). Der Westpontische Raum und die Anfänge der kupferzeitlichen Zivilisation. A. Fol - J. Lichardus (Hrsg.), *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, 79-130. Dillingen/Saar: Krüger Druck+Verlag.

MARAZOV, I. (1988). Tod und Mythos. Überlegungen zu Varna. A. Fol - J. Lichardus (Hrsg.), *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, 67-78. Dillingen/Saar: Krüger Druck+Verlag.

Resim 1

Resim 2

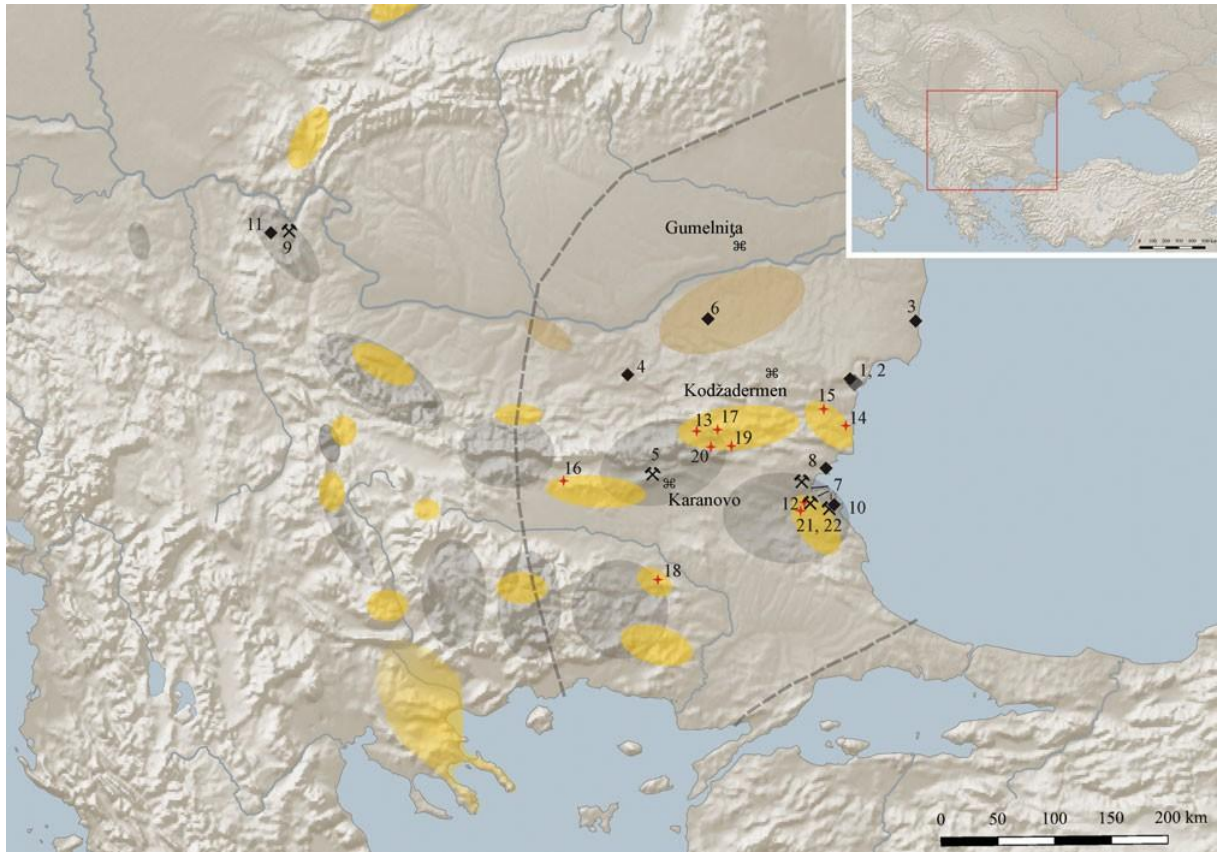
Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6